

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.04.057>

УДК 811.161.2:374.2:46

І. А. КАЗИМИРОВА, кандидат філологічних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу граматики і наукової термінології,
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: kazymyrovai@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6309-0363>

КАТЕГОРИЗАЦІЯ ЛІНГВІСТИЧНОЇ КОНЦЕПТОСФЕРИ: РІД ІМЕННИКА

У статті досліджено природу однієї з базових проблем когнітивної лінгвістики — мовну категоризацію. Обґрунтовано зв'язок процесів концептуалізації і категоризації як ментальних процедур одержання, опрацювання, зберігання та відтворення інформації. Зазначено, що лінгвістичний термін може бути представлений як елемент системи, у якій зафіксовано ієрархічні відношення. Відтворено розвиток номінацій на позначення граматичної категорії роду в українській мові та особливості категоризації цього класу слів.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, категоризація, лінгвістичний термін, граматична категорія роду, історична термінографія

1. ВСТУП

Категоризація — одна з центральних проблем когнітивно-дискурсивної лінгвістики. Дослідники відзначають тривалий період вивчення категорій у лінгвістиці, спадкоємність у розв'язанні проблем, що стосуються цього процесу — від учення Аристотеля до сучасних напрацювань у цій царині (Біскуб, 2014; Дзюба, 2015; Івашкевич, 2011; Кубрякова, 2004; Селиванова, 2014; Стасюк, 2019 та ін.).

З огляду на те, що історія вивчення категорій у лінгвістиці представлена в науковій літературі досить докладно, окреслимо лише контури дослідницьких пошуків, які визначають характер і способи вивчення мовної категоризації в аспекті історичного термінознавства, а також діахронійної когнітивної семасіології. Учення Аристотеля про категорії осмислене в концепції В. фон Гумбольдта, яку характеризують як «учення про внутрішню форму мови». Ідея дослідника щодо особливого мовного світобачення вербалізована в його крилатому вислові: «Мова —

це світ, який лежить між світом зовнішніх явищ і внутрішнім світом людини» (Гумбольдт, 2000, с. 304).

Мета статті — застосувати методики діахронійного аналізу джерел лінгвістичних термінів (граматик, словників, наукових праць тощо) для відтворення процесу формування граматичної категорії роду. Емпіричний матеріал узагальнено в лінгвістичних профілях джерел та діахронійних когнітивних картах відповідних лінгвістичних термінів, які лежать в основі укладання словникових статей історичного словника цих термінів (Казиминова, 2021).

2. СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ КАТЕГОРИЗАЦІЇ В СУЧАСНІЙ КОГНІТИВНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

У когнітивній психології і лінгвістиці останніх десятиліть класичні уявлення про категоризацію радикально переглянуто. Передусім змінилося власне наповнення поняття «категоризація». У короткому словнику когнітивних термінів це базове поняття («categorization»; «Kategorisation») представлено «у вузькому сенсі як підведення явища, об'єкта, процесу тощо під певну рубрику досвіду, категорію й визнання його членом цієї категорії, але в ширшому сенсі — це процес утворення й виокремлення самих категорій, членування зовнішнього і внутрішнього світу людини згідно із сутнісними характеристиками його функціонування й буття, упорядковане представлення різних явищ через обмеження їх меншою кількістю розрядів чи об'єднань, а також результат класифікаційної (таксономійної) діяльності» (Кубрякова та ін., 1997, с. 42). Процеси концептуалізації та категоризації як ментальні процедури одержання, опрацювання, зберігання та відтворення інформації взаємопов'язані. О. С. Кубрякова відзначає, що ці процеси, відбиваючи класифікаційну діяльність людини, «відрізняються відночас кінцевим результатом та / або метою діяльності. Перший спрямований на виокремлення певних мінімальних одиниць людського досвіду в їхньому ідеальному змістовому представленні, другий — на об'єднання одиниць, які виявляють подібність у тому чи тому аспекті або можуть бути схарактеризовані як тотожні у більші розряди» (там само, с. 93).

Л. фон Вітгенштейн обстоював ідею про відсутність у мисленевих категоріях чітких меж і рівноправного членства. Учений запропонував теорію так званої «фамільної подібності» членів категорій і заперечив рівні права елементів, які входять до тієї чи тієї категорії: «Замість того, щоб виявляти те спільне, що властиве всій названій мові, я кажу: у всіх цих явищах немає якої-небудь однієї спільної риси, через яку ми застосовували до них однакове слово. Але вони споріднені одне з одним різноманітними способами» (Витгенштейн, 1953).

Погляди Л. фон Вітгенштейна розвинені у фундаментальних дослідженнях Дж. Лакоффа (Lakoff, 1987), Е. Рош (Rosch, 1973; Rosch, 1975a; Rosch, 1975b; Rosch, 1978; Rosch, 1983), Б. Берліна та П. Кея (Berlin &

Кау, 1969; Кау et al., 1997; Кау, 1999) та ін., де було продемонстровано, що внаслідок буденної, повсякденної категоризації, відображеної, зокрема, у мовній картині світу, формуються специфічні об'єднання, які не зовсім відповідають логоцентричним нормам платонівсько-аристотелевської категорії. Зокрема, було доведено, що деякі категорії побутують у свідомості людей як гетерогенні утворення, що об'єднують члени з нерівноправним статусом, тобто не повністю повторюваними ознаками. Окремі члени таких категорій перебувають у привілейованому становищі; ці члени є прототипами, тобто кращими зразками свого класу, навколо яких групуються інші члени категорії.

Явище категоризації може бути інтерпретоване за допомогою теорії прототипів, оскільки процес розпрацювання цієї теорії відбиває історичний контекст розвитку когнітивної лінгвістики загалом (Geeraerts, 2006, с. 250). Вона була вперше сформульована у працях Е. Рош (Rosch, 1973), у яких основний акцент зроблено на дослідженні внутрішньої структури категорій. Надалі теорію прототипів розвивали відразу в кількох напрямках — у когнітивній психології, теорії опрацювання інформації, а також у працях з лінгвістики (А. Вежбицької, Дж. Лакоффа, Р. Лангакера, Дж. Тейлора, Д. Геерертса, С. Тсохадзидіса) та багатьох інших учених.

Е. Рош висунула гіпотезу, згідно з якою свідомість оперує певними прототипами й базовими категорійними структурами. Проблеми, які порушувала дослідниця в межах вивчення категоризації, — градація категорій, виокремлення категорій різного рівня (базового, субординантного й суперординантного), особливості категорій базового рівня, поняття центральності тощо. Результати проведених досліджень виявили деякі вади класичної теорії категоризації, а запропонована Е. Рош теорія прототипів стала кроком уперед на шляху до розуміння процесів пізнання, категоризації навколишнього світу (Боярская, 2011, с. 25). Дж. Лакофф, спираючись на дослідження Е. Рош, вокремила дві категорії: прототипові ефекти й ефекти базового рівня (Lakof, 1987, с. 15).

У когнітивістиці традиційно виділяють три рівні категоризації — базовий, субординатний і суперординатний. Е. Рош та її послідовники надавали великого значення дослідженню категорій, які належать до базового рівня категоризації. Цей рівень найважливіший з огляду на структурування інформації про навколишній світ. Базовий рівень категоризації найбільш інклюзивний, саме він фіксує інформацію та характеристики моделей поведінки. Це найабстрактніший рівень, на його основі формується ментальний образ. Базовий рівень категоризації репрезентує інформацію про співвідношення частини-цілого, фіксує відношення між частинами (Cruse, 1990, с. 383). Його концепти, найбільш частотні, першими засвоюють діти. Із лінгвістичного погляду ці концепти найчастіше монолексемні й оригінальні утворення, а не продукти метафоричного перенесення з інших галузей (там само). Категорії базового рівня представляють «кращий зразок категорій» у плані демонстрації

ступеня відмінностей між членами двох сусідніх категорій. Ознаки категорій базового рівня найбільш специфічні. Ці категорії гомогенні за внутрішньою структурою, мають високу інформативність та найбільше культурне значення. Категорії субординаційного рівня відрізняються від базових тим, що їхні члени, хоч і мають високий ступінь фамільної подібності всередині категорії, але все-таки не демонструють чітко виражених відмінностей від периферійних членів сусідніх категорій. Вони менш інформативні порівняно з категорією-гіперонімом. У мовному плані концепти таких категорій позначені поліморфемно. Категорії суперординаційного рівня відрізняються від категорій базового рівня тим, що демонструють низький ступінь подібності всередині категорії, мають менше відмінних ознак-атрибутів. Суперординаційні категорії в мові представлені переважно необчислювальними іменниками.

Найбільш когнітивно значущим є базовий рівень категоризації, який, на думку Е. Рош, має не лише лінгвістичну, але й когнітивну вагу. Базовий рівень категоризації — це: 1) найвищий рівень, на якому члени категорій сприймаються за подібними спільними обрисами; 2) найвищий рівень, на якому один ментальний образ може відображати всю категорію загалом; 3) найвищий рівень, на якому для взаємодії з членами категорії людина використовує однорідну систему дій; 4) рівень, на якому найшвидше ідентифікуються члени категорії; 5) рівень, на якому використовують найбільш природні й загальноприйняті назви для членів категорії; 6) перший рівень, який засвоюють діти; 7) перший рівень, елементи якого утворюють основу словникового запасу мови; 8) рівень, який містить найкоротші базові лексеми; 9) рівень, елементи якого використовують у нейтральних контекстах; 10) рівень, на якому структурована найбільша частина нашого знання (Rosch, 1976).

За О. С. Кубряковою, сучасне бачення сутності панівного зараз прототипового підходу до категоризації таке: 1) кожна природна категорія має певну структуру, не нав'язує своїм членам як членам певної множини обов'язковості повторення набору ідентичних рис — вона характеризується прототиповістю лише в тому сенсі, що організовується навколо прототипу чи кількох прототипів; 2) прототипом є кращий представник свого класу, що має найбільш яскраві психологічні ознаки. Фокус категорії — це осереддя найбільш представницьких характеристик свого класу, відповідно поняття прототипу може бути визнане корелятивним поняттям категорії в її класичному варіанті; 3) члени категорії не рівноправні за своїм статусом, вони відрізняються за ступенем подібності з еталоном-прототипом; 4) категорії прототипового характеру, об'єднуючи одиниці з різним набором ознак і частково нетотожними характеристиками, є категоріями з розмитими, невизначеними межами (Кубрякова, 1997, с. 96—98).

Органічну єдність процесів концептуалізації та категоризації засвідчує неусталеність термінології на позначення цих явищ. Зокрема, В. Л. Івашенко, виокремлюючи п'ять рівнів концептуалізації, фактично

ототожнює їх із рівнями категоризації: «Під рівнем концептуалізації ми розуміємо місцеперебування суб'єкта пізнання в когнітивному просторі, що визначається когнітивною відстанню між суб'єктом (концептуалізатором) та об'єктом пізнання, тобто глибиною знань та пізнавальних процесів, якими володіє концептуалізатор. Зміна когнітивної відстані (чим більше ми знаємо про об'єкт, тим ближчий він у своєму осмисленні до концептуалізатора) спричиняє перехід з одного рівня концептуалізації на інший. Інакше кажучи, поглиблюючи знання про той самий об'єкт, ми тим самим переміщаємося з одного рівня генералізації знань на інший, і так аж до рівня вузькоспеціальних знань як функціонально локалізованого. Загалом умовно виділяємо п'ять основних рівнів концептуалізації: 1) суперординаційний; 2) пресуперординаційний; 3) базовий; 4) пресубординаційний / спеціалізований; 5) субординаційний / вузькоспеціалізований» (Івашенко, 2006, с. 242—245). Найвищий рівень класифікації — нульовий, або категорійний.

3. ВТОРИННА КАТЕГОРИЗАЦІЯ В ЛІНГВІСТИЦІ. ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ РОДУ

Лінгвістичний термін може бути представлений як елемент системи з ієрархічними відношеннями. Основні різновиди ієрархічних відношень між поняттями — це родо-видові (гіперо-гіпонімні) та партитивні (частини й цілого) відношення. Ці відношення достатньо стабільні й не залежать від контексту. Ієрархічні відношення зафіксовані, зокрема, у словниках. Подальший розвиток учення про категоризацію віднаходимо у працях М. М. Болдырева (Болдырев, 1994; Болдырев, 2006; Болдырев, 2007 та ін.). Учений виокремив два типи категорій — перцептуальні природні категорії як категорії природних об'єктів і концептуальні категорії як категорії понять і мовних одиниць (Болдырев, 2006, с. 5—22; Болдырев, 2007, с. 17—28). Такий поділ уможливорює виокремлення первинної та вторинної категоризації — двох основних типів, співвіднесених із двома головними рівнями категоризації дійсності. Суть первинної (лексико-семантичної) категоризації полягає в номінації та відбивається в лексико-семантичних категоріях (лексико-семантичних групах слів), тобто співвідноситься з конкретно-предметним рівнем категоризації дійсності. Вторинна (граматична) — це граматична класифікація слів, що враховує мовне функціонування та відбиття в мовних граматичних категоріях, тобто співвідноситься з абстрактно-системним рівнем категоризації дійсності. Саме граматична категоризація вможливорює динамічне й процесуальне осмислення світу (Болдырев, 2006; Стасюк, 2019).

Отже, розвиток теорії категоризації відбувався через диференціювання мовної категоризації первинного (наївного / універсального / загальнофілософського / фундаментального) та вторинного (наукового / професійного) знання. Прагнення наукової категоризації врахувати всі характеристики досліджуваного явища спричинює докладніше структу-

рування наукових знань у категоріях, а отже, — вищий рівень абстрагування (Стасюк, 2019, с. 156).

М. М. Болдирев визначав категорії науки як формати знань, що інтегрують «у собі різні структури: 1) знання спільної концептуальної основи для об'єднання тих чи тих об'єктів; 2) знання власне об'єднаних об'єктів і 3) знання принципів і механізмів їх об'єднання, тобто категорію можна інтерпретувати як певну концептуальну структуру інтегративного типу» (Болдырев, 2006, с. 5—22).

Дослідники цілком справедливо зазначають, що категоризація має виняткове значення також для мовознавчих студій, оскільки лінгвістична наука здійснює свій пошук паралельно на двох рівнях — матеріальному (рівень мовлення) та ідеальному (рівень мови), потребуючи для цього ефективних механізмів категорійного відображення знань. Мова у своїй усній формі (тобто усне мовлення) — це лінійна послідовність звуків. У такому ракурсі лінгвістика традиційно описує, у який спосіб звукові ланцюжки накладаються на певні значення. Увесь процес зіставлення форми й значення ґрунтований на дотриманні правил синтаксису, що також передбачає сегментацію мовного матеріалу на окремі одиниці, які є різними категоріями, що можуть згодом групуватися в класи за спільними категорійними ознаками (Біскуб, 2014, с. 11).

Онтологія світу відображена в нашій свідомості як система категорій. У мові це відбито в системі лексичних і граматичних категорій, що мають когнітивну основу (Михайлова, 2008, с. 88). Л. Талмі зауважує: «мова як когнітивна система має дві підсистеми, що виконують додаткові функції: забезпечення концептуального змісту та визначення концептуальної структури» (Талми, 1998, с. 114). Усталена думка, що підсистемою, яка забезпечує концептуальний зміст, є лексика, представлена насамперед тими чи тими лексичними категоріями, а підсистемою, яка визначає концептуальну структуру, є граматики, що виявляє себе в дискретній сукупності та взаємодії граматичних категорій (Стасюк, 2019, с. 158). На думку М. М. Болдирева, «лексична категоризація — це мовний аналог категоризації природних об'єктів та об'єктів внутрішнього світу людини. У ній реалізована гносеологічна функція мови. Граматична категоризація відбиває онтологію самої мови, поділ на природні для мови категорії, що забезпечують її існування як певної семіологічної системи та виконання покладених на неї функцій» (Болдырев, 2006, с. 11). Відповідно до онтологічного трикутника «світ — людина — мова» все розмаїття мовних категорій як форм репрезентації знань можна звести до трьох основних типів, що представляють три моделі категорійного бачення світу: лексичні, граматичні та модусні. Лексичний категорійний формат знання відтворює в мові структуру та зміст категорій природних об'єктів, тобто онтологічну модель категоризації світу, і тому його вважають аналоговим, або логічним. Відповідно лексичні категорії не належать до власне мовних і побудовані переважно за інваріантно-варіантним принципом. У них реалізована гносеологічна функ-

ція мови й мислення. Граматичні та лексико-граматичні (оприявлена й прихована граматика) категорії розкривають онтологічну модель мови, тобто категоризацію природних для неї об'єктів, і тому організовані на ґрунті прототипового принципу. Ці категорії забезпечують реалізацію основної для мови функції — комунікативної (там само, с. 20).

Категоризація традиційно найяскравіше виявлена у сфері граматики. Досвід сучасних лінгвістичних досліджень свідчить про те, що вивчення граматичної системи мови є цілком категоризованим. Усі вчені визнають наявність у будь-якій мові певного набору диференційних класів слів, що мають спільні категорійні ознаки. В. Лабов уважає, що «лінгвістика — це... вивчення категорій, тобто того, як мова накладає значення на звуки через категоризацію реальності на дискретні одиниці й сукупності одиниць» (Labov, 1973, с. 342).

Дослідження рівневих мовних категорій розпочато ще з античності; подальше їх вивчення тривало в порівняльно-історичному мовознавстві за принципом атомізму, однак їх детальну інвентаризацію та систематизацію здійснено лише в структуралістській парадигмі. Прагматична парадигма поповнила список мовних категорій за рахунок функціонально-семантичних, текстових, комунікативних, дискурсивних, проєктуючи їх на середовище мовної системи. Когнітивна лінгвістика на новому етапі лінгвістичних досліджень знову звернулася до категоризації мислення, свідомості, пізнавальних процесів, відкинувши ідеальну класичну категорійну модель. Кожна нова мовознавча галузь вводить в обіг лінгвістики нові категорії, які часто надають їй традиційному категорійному апарату нового тлумачення та сприяють інтеграції лінгвістичних знань із доробком інших наукових дисциплін, створенню всеєдності наукового знання (Селіванова, 2010, с. 24).

Звичайно, когнітивна лінгвістика лише поглибила вчення про граматичні категорії, яке має багату традицію і значні здобутки. Порівняймо визначення граматичної категорії в енциклопедії *Українська мова*: «Граматична категорія — інтегральна одиниця мови, яка охоплює загальним граматичним значенням кілька взаємопротиставлених і формально виражених родових (морфологічних чи синтаксичних) значень» (Русанівський, 2007, с. 119). У цій статті виокремлено два типи категорійних парадигм. Перший — це парадигми, у яких морфеми є носіями сем, об'єднаних певним категорійним значенням (у слов'янських мовах, зокрема в українській, серед них — парадигми особи, часу, способу, стану, частково роду та ін.). У таких категоріях інваріантом кожної семи є категорійне значення. До другого типу належать парадигми відмінка, роду та числа прикметника. Граматична категорія — дуже широке значеннево-формальне поняття, яке інтегрує слова в частини мови або через протиставлення форм слова дає змогу виразити певні, зафіксовані мовою відношення об'єктивної дійсності (там само, с. 119—120).

М. М. Болдирев серед методів, які об'єктивують вивчення специфіки вербалізованого знання, виокремлював концептуально-таксо-

номійний аналіз. У мовознавстві таксономія позначає класифікацію, представлену як ієрархічно організовану систему лінгвістичних об'єктів (Пирейко, 1990, с. 504). «Концептуально-таксономійний аналіз — це система прийомів дослідження ієрархічної організації лінгвістичних об'єктів, заснована на концептуальній ієрархії, тобто на ієрархії концептів» (Болдырев, 2007). Другий тип мовного знання має безпосередній стосунок до онтології мови, внутрішньої будови й законів функціонування, які відображені у граматичних категоріях. Важливою тезою дослідника є зауваження, що у своїх граматичних категоріях мова фіксує ті сторони та характеристики навколишнього світу, які, з погляду людини, найбільш регулярні й менше підлягають впливу тих чи тих чинників і тому з високим ступенем обов'язковості та регулярності передавані мовними формами (там само).

«Термін як мовний знак, — узагальнює Т. В. Стасюк, — акумулює знання кількох типів категоризації, оскільки відбиває різні етапи пізнання світу — від наївного сприйняття до штучно регульованого осмислення, відповідно вербалізуючи знання — універсальне (життєве), наукове (раціонально-логічне, енциклопедичне) і професійне (що ґрунтується на професійному досвіді та сформоване як результат професійного пізнання), експлікуючи його в мовних категоріях — лексичних (лексико-семантичні відношення між термінами, тематичні й лексико-семантичні групи термінів) та граматичних (терміни за морфологічним статусом; терміни різних дериваційних моделей)» (Стасюк, 2019, с. 159).

Дослідимо, як розвивалися номінації на позначення граматичної категорії роду в українській мові та формувалися особливості категоризації цього класу слів. Граматична категорія роду, властива іменним частинам мови, — найбільш характерна класифікаційна ознака іменників. Для інших іменних частин мови вона здебільшого є словозмінною, за винятком особових займенників *він, вона, воно*. Здавна вчені вивчали саме категорію роду іменників. У слов'янських граматиках поняття про категорію роду, як і про деякі інші граматичні категорії, з'явилося під впливом грецьких граматик. В основі поділу іменників на роди лежав семантичний критерій: слово належало до чоловічого роду, якщо позначало особу чоловічої статі, до жіночого — особу жіночої статі, до середнього — недорослу особу чи звіра. Н. А. Москаленко, дослідивши розвиток цієї категорії в українській мові (у межах дозволеного у 50-ті рр. ХХ ст. переліку наукових джерел, до якого не увійшли т. зв. репресовані мовознавчі праці), зазначає, що в стародавній Греції було поняття граматичного роду імен і терміни для його називання. Іоанн Дамаскін у граматиці церковно-слов'янської мови (XIV ст.) уживав слова на позначення грамем категорії роду: *родъ, мъжьськѡ имѣ, женськѡ имѣ, срѣдне имѣ* (Москаленко, 1959, с. 94). Так само три роди виділено в граматиці «Адельфотес»: *роды — мъжьскій, женській, средній* (АДЕЛФОТΗΣ, 1591). У *Граматиці* Лаврентія Зизанія йдеться про чотири роди, які розрізняють за допомогою вказівних займенників: *мъжьскі(н) (тѡй в'ѣтръ), жен(з)скі(н)*

(*члґа жена*), *средній* (*члґе небо*), *обцїій* (*члґой ї члґа пїїґанїца*) (ГрЛЗ, 1596). В. В. Німчук уважав цей поділ дуже вдалим, бо він не пов'язаний із фізичною статтю (Німчук, 1980, с. 31). Отже, граматична категоризація роду в Лаврентія Зизанія ґрунтована на формальних ознаках.

У *Граматиці* Мелетія Смотрицького удеталізовано грамеми категорії роду і запропоновано сім граматичних значень, але не всі вони стосуються іменника: *мѹжескїй*, *женскїй*, *средній*, *обцїій*, *всїґдїкїй*, *недоумѣнный*, *преобцїій*. Подані в тексті цієї граматики пояснення до тих чи тих назв розкривають їхню етимологію: до чоловічого і жіночого роду належать назви осіб чоловічої і жіночої статі; *обцїій* рід — це іменники, у яких однакове закінчення для позначення і чоловічого, і жіночого роду; *преобцїій* рід — це переважно назви риб, птахів, звірів та ін., коли назвою, формально віднесеною до якогось одного роду, позначають істот чоловічого та жіночого родів: *той орел*, *та ластівка*; *всїґдїкїй* рід характеризує прикметники, що мають тільки одну форму роду, та числівники від трьох включно й далі; *недоумѣнный* рід охоплює іменники, при яких ми не знаємо, якого роду прикметники чи займенники вживати (*члґой* чи *члґа неґанитѣ*) (ГрМС, 1619). Мелетій Смотрицький увів два способи визначення роду — семантичний (у граматиці подано сім правил визначення роду за семантикою) і формальний, за закінченнями називного відмінка однини. Отже, у цій праці засвідчено формально-семантичний підхід до визначення граматичного роду іменника, яким послуговуємося і сьогодні.

Усі наступні українські граматики I пол. XIX ст. приймали поділ на граматичні роди М. Ломоносова (*мужескїй*, *женскїй*, *средній*) або Мелетія Смотрицького, а разом із поділом — і терміни, уживані в цих граматиках.

Синтез семантичного й формального підходів віднаходимо і в шкільних граматиках II пол. XIX ст. (Дячань, 1865; Партыцкїй, 1873; Сімович, 1918 та ін.).

Номінації на позначення граматичних значень категорії роду узґальнено описав Іван Огієнко в *Історичному словникові українських граматичних термінів*, засвідчивши чотириґраемну структуру цієї категорії: *р. мужескїй*, *р. женскїй*, *р. средній* та *р. обцїій* (Огієнко, 1908).

У граматиках О. Павловського, І. Могильницького, Я. Головацького, що вийшли в I пол. XIX ст., для назви родів використовували терміни М. Ломоносова. Автори цих граматик розрізняли в українській мові три роди й уважали, що ознакою граматичного роду є стать та закінчення іменника. І. Могильницький «знакомъ рода» вважав ще «народный звичай, поль, окончене та склонене» і поділяв імена на *мѹжескїй*, *женскїй* і *средній* *родъ* (Могѣльнѣцки, 1823). Я. Головацький уперше вжив в українському фонетичному оформленні термін *средній* *рїдъ* (Головацький, 1849). Й. Левицький виокремив, крім названих трьох, *обцїій* *родъ* і зарахував до нього імена, які «могут быти мужеского і женского, т. е. общого рода» (Lewicki, 1834). У граматиках І. Вагилевича і Й. Лозинського вжито лише польські терміни для категорії роду (Wagilewicz, 1845; Łoziński, 1846).

Н. А. Москаленко окремо відзначає назви для родів у граматиці Теофана Глинського (1845 р.). Використовуючи вживані й раніше терміни *рôдъ мѣжескій, нїякій і женьскій*, автор уперше вводить як паралельний термін *жіночий рід*, що пізніше став загальноновизнаним (Москаленко, 1959, с. 96).

Отже, на початковому етапі розвитку української граматичної термінології в усіх граматиках використовували терміни, спільні для української і російської мов. Граматики II половини XIX ст. і навіть початку XX ст. жодних істотних змін у назвах на позначення роду не зазнали. Відмінності полягали лише у варіантності вимови й правопису.

Проте О. Огоновський, крім названих термінів, уживав ще й *нїякій рôдъ* поряд із назвою *середній рôдъ* (Огоновський, 1889), а П. Залозний визначав *спільний рід*, властивий, на його думку, кільком іменникам (Залозний, 1906).

За спостереженнями Н. А. Москаленко, уперше сучасна термінологія на позначення грамем категорії роду зафіксована у граматиках А. Кримського та Г. Шерстюка (Крымскій, 1907; Шерстюк, 1907), водночас А. Кримський основним уважав термін *мужеский рід*, а до термінів *женський, някий* ставився скептично (Москаленко, 1959, с. 96). Принагідно наголосимо на важливості залучення до джерельної бази так званих репресованих лінгвістичних праць. Зокрема, Н. А. Москаленко вважає, що до 1917 р. встановився твердо і став загальноновживаним лише один термін для назви роду — *середній рід*, однак у нашому матеріалі засвідчено термін *някий рід* у *Початковій граматиці української мови* О. Б. Курило (Курило, 1921; пізніше дослідниця відмовилася від цього терміна на користь загальноновживаного); і в О. Н. Синявського (Синявський, 1931). Як відомо, цей термін є польським запозиченням, проте у проєкті нового українського правопису, опублікованому 1926 року, термін *някий рід* був рекомендований до вживання, що й означило його побутування у граматиках М. Перегінця та І. Смільського (1931 р.), І. Карбаненка та О. Матійченка (1931 р.), граматиці І. Панькевича (1922 р., 1936 р.), виданій у Закарпатті, та деяких інших (Москаленко, 1959, с. 97). Від цього терміна остаточно відмовилися лише у правописі 1933 р.

Відтоді загальноновживаними стають сучасні терміни *чоловічий, жіночий, середній, спільний рід*. Тепер грамеми граматичної категорії роду, крім зазначених, називають термінами *парний рід* (варіант назви *спільний рід*), *подвійний рід* та *іменники з хитанням у роді*. Останню групу іменників зафіксував ще в 1931 р. О. Н. Синявський: «У двох родах — то чоловічого, то жіночого уживаються такі слова: *гуц* (чолов.) — *гуца* (жіноч.), *замін* — *заміна*, *докір* — *докора...*» (Синявський, 1941, с. 47).

У межах назв осіб, які становлять один із найчисленніших семантичних розрядів іменника, використовують три типи розрізнення роду: лексичний, лексико-словотвірний та аналітичний (Грищенко, 1997, с. 339).

4. ВИСНОВКИ

Граматична категорія роду в українській мові сформувалася під впливом грецької традиції. Вона досить консервативна, оскільки за майже шість століть не зазнала особливих змін у своєму складі, залишилася в ядерній зоні переважно тричленною, і лише на її периферії сформовано нові граматичні значення — парного (спільного) роду, подвійного роду та іменників із хитанням у роді.

Вивчення еволюції граматичних категорій української мови, яке ґрунтується на фіксуванні й аналізові різночасових номінацій, дало змогу увиразнити особливості ментальних процесів, що супроводжували їх формування та сучасне функціонування.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- Головацький, 1849 — Головацький, Я. (1849). *Граммати́ка Руского Языка*. Львов. ГрЛЗ, 1596 — Зизаній, Л. (1980). *Граматика словенська*. (В. В. Німчук, уклад.). Київ: Наукова думка. (Уперше опубліковано 1596).
- ГрМС, 1619 — Смотрицький, М. (1979). *Граммати́ки Славенския правилное Сунтагма*. (В. В. Німчук, уклад.). Київ: Наукова думка. (Уперше опубліковано 1619).
- Дячань, 1865 — Дячань, П. (1865). *Методична граматика языка мало-русского*. Львів.
- Залозний, 1906 — Залозний, П. Ф. (1906). *Коротка граматика української мови. I*. Полтава.
- Крымській, 1907 — Крымській, А. (1907). *Украинская грамматика для учеников высших классовъ, гимназій и семинарій Приднѣпровья* (т. II, вып. I: уроки I—V). Москва: Типографія Вяч. Ал. Гатцунь.
- Курило, 1921 — Курило, О. (1921). *Початкова граматика української мови* (ч. 2). Львів — Вінниця: Поділля. <https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=9628>
- Могѣльнѣцки, 1823 — Могѣльнѣцки, І. (1910). *Граммати́ка ѣзыка Славѣно-рускогѣ*. *Філологічні праці Івана Могильницького: Українсько-руський архів*, 5, 71—225. Львів: Іст.-філос. секція Наук. т-ва ім. Шевченка.
- Огієнко, 1908 — Огієнко, І. (1908). *Українська граматична термінологія: Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її*. Київ.
- Огоновський, 1889 — Огоновський, О. (1889). *Граматика руского языка для школя середныхъ*. Львів: Накладом фонду краєвого.
- Партыцкій, 1873 — Партыцкій, Ом. (1873). *Граматика языка руского для ѣжиткѣ въ школахъ лѣбовыхъ въ Галичинѣ*. Оу Львовѣ.
- Синявський, 1931 — Синявський, О. (1931). Елементи Шевченкової мови, їх походження й значіння. *Культура українського слова*, 1, 7—51. Харків — Київ: Література і мистецтво. <https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=9626>
- Синявський, 1941 — Синявський, О. (1941). *Норми української літературної мови*. Львів: Українське видавництво.
- Сімович, 1918 — Сімович, В. І. (1918). *Практична граматика української мови*. Раштат: Видання Товариства «Український Рух».
- Шерстюк, 1907 — Шерстюк, Г. П. (1907). *Коротка граматика для школи* (ч. 1). Полтава: Український учитель.
- Lewicki, 1834 — Lewicki, J. (1834). *Grammatik der ruthenischen oder klein russischen Sprache in Galizien (Mit einer Kupfertafel)*. Przemyśl: Gedruckt in der griech. kath. bishöflichen Buchdruckerey.
- Łoziński, 1846 — Łoziński, I. (1846). *Grammatyka języka ruskiego (maloruskiego)*. W Przemyślu.
- Wagilewicz, 1845 — Wagilewicz, J. (1845). *Grammatyka języka Maloruskiego w Galicji*. Lwów: Instytut Staropugiański.

АДЕЛФОТНС, 1591 — АДЕЛФОТНС. *Граммати́ка доброглаголнога елинно-словенскаго язы-ка. Совершеннаго иску́ства оми частей слова. Во наказаніи многоименитомъ Рос(ѣ)ій-комъ родѣ.* (1591). Во Львовѣ: В друкарни Братской.

ЛІТЕРАТУРА

- Біскуб, І. П. (2014). Лінгвістична категоризація: від Аристотеля до IMAL (isolating-monocategorial-associational language). *Studia philologica*, 3, 11—18. http://nbuv.gov.ua/UJRN/stfil_2014_3_3
- Болдырев, Н. Н. (1994). О понятиях формы, структуры и системы языка в лингвистике. В Р. П. Мильруд (ред.), *Понятийный аппарат и практика конкретных лингвистических исследований: Межевзовский сборник научных трудов* (с. 12—20). Тамбов: Издательство Тамбовского университета.
- Болдырев, Н. Н. (2006). Языковые категории как формат знания. *Вопросы когнитивной лингвистики*, 2, 5—22.
- Болдырев, Н. Н. (2007). Репрезентация знаний в системе языка. *Вопросы когнитивной лингвистики*, 4, 17—28.
- Боярская, Е. Л. (2011). Категоризация как базовая когнитивная процедура. *Вестник БФУ им. И. Канта*, 2, 18—28.
- Виноградов, В. А. (1990). Таксономия. В В. Н. Ярцева (ред.), *Лингвистический энциклопедический словарь* (с. 504). Москва: Советская энциклопедия.
- Витгенштейн, Л. (1994). *Философские работы* (ч. I: *Философские исследования (1953)*, с. 165—409). Москва: Гнозис.
- Грищенко, А. П. (ред.). (1997). *Сучасна українська літературна мова: Підручник*. Київ: Вища школа.
- Гумбольдт, В. фон. (2000). *Избранные труды по языкознанию*. 2 изд. Москва: Прогресс.
- Дзюба, Е. В. (2015). *Лингвокогнитивная категоризация в русском языковом сознании*. Екатеринбург: Уральский ГПУ.
- Ивашкевич, И. (2011). Диалектика развития категории: категоризация классическая vs. категоризация прототипическая. *Труды факультета международных отношений: научный сборник*, II, 138—141. Минск: БГУС.
- Івашченко, В. Л. (2006). *Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології)*. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго.
- Казимирова, І. А. (2021). Концепція історичного словника лінгвістичних термінів. *Українська мова*, 2(78), 90—101. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.02.090>
- Кубрякова, Е. С., Демьянков, В. З., Панкрац, Ю. Г., & Лузина, Л. Г. (1997). *Краткий словарь когнитивных терминов*. Москва: Филологический факультет МГУ им. М. В. Ломоносова.
- Кубрякова, Е. С. (1997). *Части речи с когнитивной точки зрения*. Москва: РАН. Институт языкознания.
- Кубрякова, Е. С. (2004). *Язык и знание. На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира*. Москва: Языки славянской культуры.
- Михайлова, Л. М. (2008). Категоризация как способ формирования концепта «говорение» в современном английском языке. *Гуманитарные и социальные науки*, 1, 86—90.
- Москаленко, Н. А. (1959). *Нарис історії української граматичної термінології*. Київ: Радянська школа.
- Німчук, В. В. (1980). Систематичний підручник церковнослов'янської мови «Граматіка словенска» Л. Зизанія. У Лаврентій Зизаній, *Граматика словенська*. Київ: Наукова думка.
- Русанівський, В. М. (2007). Граматична категорія. У В. М. Русанівський (ред.), *Українська мова: енциклопедія* (с. 119—120). Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана.
- Селиванова, Е. А. (2014). Категориальная информация как ключ энигматического дискурса кроссвордов. *Мовознавчий вісник*, 18, 153—161. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mv_2014_18_27

- Стасюк, Т. В. (2019). *Термінологія новітніх технологій: лінгвосоціокогнітивний аспект*. Дніпро: Журфонд.
- Талми, Л. (1998). Отношение грамматики к познанию. *Вестник Московского университета. Серия: Филология*, 1, 91—115.
- Berlin, V., & Kay, P. (1969). *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. Berkeley: University of California Press.
- Cruse, D. A. (1990). Prototype theory and lexical semantics. In S. Tsohatzidis (Ed.), *Meanings and prototypes: studies in linguistic categorization* (pp. 382—402). London; New York: Routledge.
- Geeraerts, D. (2006). *Cognitive Linguistics. Basic Readings*. Berlin: Selignow Verlagsservice.
- Kay, P. (1999). The Emergence of Basic Color Lexicons Hypothesis. In A. Borg (Ed.), *The Language of Color in the Mediterranean* (pp. 53—69). Stockholm: Almqvist and Wiksell International.
- Kay, P., Berlin, V., Maffi L., & Merrifield, W. (1997). Color naming across language. *Color Categories in Thought and Language*. (C. L. Hardin & L. Maffi, Eds.) (pp. 21—58). Cambridge: Cambridge University Press.
- Labov, W. (1973). The boundaries of words and their meanings. In C.-J. Bailey & R. W. Shuy (Eds.), *New Ways of Analysing Variation of English* (pp. 340—373). Washington, DC: Georgetown University Press.
- Lakoff, G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Rosch, E. (1975a). Cognitive reference points. *Cognitive psychology*, 7, 532—547.
- Rosch, E. (1975b). Human categorization. *Advances in cross-cultural psychology* (pp. 23—57). London.
- Rosch, E. N. (1973). Natural categories. *Cognitive psychology*, 4, 328—350.
- Rosch, E. N. (1978). Principles of categorization. In E. N. Rosch & B. B. Lloyd, *Cognition and Categorization* (pp. 27—48). Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
- Rosch, E. N. (1983). Prototype Classification and Logical Classification: The Two Systems. In E. K. Scholnick (Ed.), *New Trends in Conceptual Representation: Challenges to Piaget's Theory?* (pp. 73—86). Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.

Статтю отримано 01.10.2022

LEGEND

- Diachan", 1865 — Diachan", P. (1865). *Metodychna hramatyka iazyka malo-ruskoho*. Lviv (in Ukrainian).
- Holovats'kyi, 1849 — Holovats'kyi, Ia. (1849). *Hramatyka Ruskoho Iazyka*. Lviv (in Ukrainian).
- HrLZ, 1596 — Zyzanii, L. (1980). *Hramatyka slovens'ka*. (V. V. Nimchuk, Ed.). Kyiv: Naukova dumka. (Original work published 1596) (in Old Russian).
- HrMS, 1619 — Smotryts'kyi, M. (1979). *Hrammatiky Slavenskyia pravylnoe Sontagma*. (V. V. Nimchuk, Ed.). (Original work published 1619) (in Old Russian).
- Krymskii, 1907 — Krymskii, A. (1907). *Ukrainskaia grammatika dlia uchenikov vysshykh klassov", gimnazii i seminarii Pridn'prov'ia* (Vol. 2(1): lessons 1—5) Moscow: Typohrafiia Viach. Al. Hattsun" (in Russian).
- Kurylo, 1921 — Kurylo, O. (1921). *Pochatkova hramatyka ukrains'koï movy* (Vol. 2). Lviv — Vinnytsia: Podillia. <https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=9628> (in Ukrainian).
- Lewicki, 1834 — Lewicki, J. (1834). *Grammatik der ruthenischen oder klein russischen Sprache in Galizien (Mit einer Kupfertafel)*. Przemysl: Gedrukt in der griech. kath. bishufflichen Buchdruckerey (in German).
- Lozinski, 1846 — Lozinski, I. (1846). *Grammatyka iazyka ruskiego (maloruskiego)*. Przemysl (in Polish).
- Мохл'нѣтскы, 1823 — Мохл'нѣтскы, I. (1910). *Граматыка ъзыка Σlavieno-руΣkohСД. Fil'ol'ogichni pratsi Ivana Mohyl'nyts'koho: Ukrains'ko-rus'kyi arkhyyv* (Vol. 5, pp. 71—225). Lviv: Ist.-fil'os. sektsiia Nauk. t-va im. Shevchenka (in Old Russian).

- Ohiienko, 1908 — Ohiienko, I. (1908). *Ukraïns'ka hramatychna terminol'ogii: Istorychnyi slovnyk ukraïns'koï hramatychnoi terminol'ogii z peredmovoïu pro istoriiu rozvytku ii*. Kyiv (in Ukrainian).
- Ohonovs'kyi, 1889 — Ohonovs'kyi, O. (1889). *Hramatyka ruskoho iazyka dlia shkol" serednykh"*. Lviv: Nakladom fondu kraevoho (in Old Russian).
- Partytskii, 1873 — Partytskii, Om. (1873). *Hramatyka iazyka ruskoho dlia uzhytku v" shkolakh" liudovykh" v" Halychynе*. Lviv (in Old Russian).
- Sherstiuk, 1907 — Sherstiuk, H. P. (1907). *Korotka hramatyka dlia shkoly* (Vol. 1). Poltava: Ukraïns'kyi uchytel' (in Ukrainian).
- Simovych, 1918 — Simovych, V. I. (1918). *Praktychna hramatyka ukraïns'koï movy*. Rashtat: Vydannia Tovarystva "Ukraïns'kyi Rukh" (in Ukrainian).
- Syniavs'kyi, 1931 — Syniavs'kyi, O. (1931). Elementy Shevchenkovoï movy, ikh pokhodzhennia i znachinnia. *Kultura Ukraïns'koho Slova, 1*, 7—51. Kharkiv — Kyiv: Literatura i mystetstvo. <https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=9626> (in Ukrainian).
- Syniavs'kyi, 1941 — Syniavs'kyi, O. (1941). *Normy ukraïns'koï literaturnoi movy*. Lviv: Ukraïns'ke vydavnytstvo (in Ukrainian).
- Wagilewicz, 1845 — Wagilewicz, J. (1845). *Grammatyka iazyka Maloruskiego w Galicii*. Lviv: Instytut Staropugianski (in Polish).
- Zaloznyi, 1906 — Zaloznyi, P. F. (1906). *Korotka hramatyka ukraïns'koï movy* (Vol. 1). Poltava (in Ukrainian).
- ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ, 1591 — ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ. *Hrammatika dobrohlaholyvaho ellyno-slovenskaho iazyka. Sovershennaho iskustva osmi chastei slova. Ko nakazaniiu mnohoimenitomu Ros(s)iiskomu rodu*. (1591). Lviv: V drukarny Bratskoï (in Old Russian).

REFERENCES

- Berlin, B., & Kay, P. (1969). *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. Berkeley: University of California Press.
- Biskub, I. P. (2014). Linhvistychna katehoryzatsiia: Vid Arystotelia do IMAL (Isolating-monocategorial-associational language). *Studia Philologica, 3*, 11—18. http://nbuv.gov.ua/UJRN/stfil_2014_3_3 (in Ukrainian).
- Boiarskaia, E. L. (2011). Kategorizatsiia kak bazovaia kognitivnaia protsedura. *Vestnik BFU im. I. Kanta, 2*, 18—28 (in Russian).
- Boldyrev, N. N. (1994). O poniatiiakh formy, struktury i sistemy iazyka v lingvistike. In R. P. Milrud (Ed.), *Poniatiiinyi apparat i praktika konkretnykh lingvisticheskikh issledovaniï: Mezhdvuzovskii sbornik nauchnykh trudov* (pp. 12—20). Tambov: Izdatel'stvo Tambovskogo universiteta (in Russian).
- Boldyrev, N. N. (2006). Iazykovye kategorii kak format znaniia. *Voprosy Kognitivnoi Lingvistiki, 2*, 5—22 (in Russian).
- Boldyrev, N. N. (2007). Rerezentatsiia znaniï v sisteme iazyka. *Voprosy Kognitivnoi Lingvistiki, 4*, 17—28 (in Russian).
- Cruse, D. A. (1990). Prototype theory and lexical semantics. In S. Tsohatzidis (Ed.), *Meanings and prototypes: studies in linguistic categorization* (pp. 382—402). London — New York: Routledge.
- Dziuba, E. V. (2015). *Lingvokognitivnaia kategorizatsiia v ruskom iazykovom soznanii*. Ekaterinburg: Ural'skii GPU (in Russian).
- Gumbol'dt, V. fon. (2000). *Izbrannye trudy po iazykoznaniiu*. 2nd ed. Moscow: Progress (in Russian).
- Geeraerts, D. (2006). *Cognitive Linguistics. Basic Readings*. Selignow Verlagsservice.
- Hryshchenko, A. P. (Ed.). (1997). *Suchasna ukraïns'ka literaturna mova: Pidruchnyk*. Kyiv: Vyshcha shkola (in Ukrainian).
- Ivashchenko, V. L. (2006). *Kontseptual'na reprezentatsiia frahmentiv znannia v naukovu-mystets'kii kartyni svitu (Na materialy ukraïns'koï mystetstvoznavchoï terminolohii)*. Kyiv: Vydavnychi Dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
- Ivashkevich, I. (2011). Dialektika razvitiia kategorii: Kategorizatsiia klassicheskaia vs. kategorizatsiia prototipicheskaia. *Trudy Fakulteta Mezhdunarodnykh Otnosheniï: Nauchnyi Sbornik, 2*, 138—141. Minsk: BGUS (in Russian).

- Kay, P. (1999). The Emergence of Basic Color Lexicons Hypothesis. In A. Borg (Ed.), *The Language of Color in the Mediterranean* (pp. 53–69). Stockholm: Almqvist and Wiksell International.
- Kay, P., Berlin, B., Maffi L., & Merrifield, W. (1997). *Color naming across language. Color Categories in Thought and Language*. (C. L. Hardin & L. Maffi, Eds.) (pp. 21–58). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kazymyrova, I. A. (2021). Kontsepsiia istorichnoho slovnyka lnhvistychnykh terminiv. *Ukraïns'ka Mova*, 2(78), 90–101. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.02.090> (in Ukrainian).
- Kubriakova, E. S. (1997). *Chasti rechi s kognitivnoi tochki zreniia*. Moscow: RAN. Institut iazykoznaniiia (in Russian).
- Kubriakova, E. S. (2004). *Iazyk i znanie. Na puti polucheniiia znaniï o iazyke: Chasti rechi s kognitivnoi tochki zreniia. Rol' iazyka v poznaniï mira*. Moscow: Iazyki slavianskoi kul'tury (in Russian).
- Kubriakova, E. S., Dem'iankov, V. Z., Pankrats, Iu. G., & Luzina, L. G. (1997). *Kratkii slovar' kognitivnykh terminov*. Moscow: Filologicheskii fakul'tet MGU im. M. V. Lomonosova (in Russian).
- Labov, W. (1973). The boundaries of words and their meanings. In C.-J. Bailey & R. W. Shuy (Eds.), *New Ways of Analysing Variation of English* (pp. 340–373). Washington, DC: Georgetown University Press.
- Lakoff, G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mihailova, L. M. (2008). Kategorizatsiia kak sposob formirovaniia kontsepta «govorenie» v sovremennom angliiskom iazyke. *Gumanitarnye i Sotsial'nye Nauki*, 1, 86–90 (in Russian).
- Moskalenko, N. A. (1959). *Narys istoriï ukraïns'koï hramatychnoi terminolohii*. Kyiv: Radians'ka shkola (in Ukrainian).
- Nimchuk, V. V. (1980). Systematychnyi pidruchnyk tserkovnoslov"ianskoï movy «Hramatika slovenska» L. Zyzaniia. In Lavrentii Zyzanii, *Hramatyka slovenska*. Kyiv: Naukova Dumka (in Ukrainian).
- Rosch, E. (1975a). Cognitive reference points. *Cognitive Psychology*, 7, 532–547.
- Rosch, E. (1975b). Human categorization. *Advances in Cross-Cultural Psychology*, 23–57. London.
- Rosch, E. N. (1973). Natural categories. *Cognitive Psychology*, 4, 328–350.
- Rosch, E. N. (1978). Principles of categorization. In E. N. Rosh & B. B. Lloyd, *Cognition and Categorization* (pp. 27–48). Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
- Rosch, E. N. (1983). Prototype Classification and Logical Classification: The Two Systems. In E. K. Scholnick (Ed.), *New Trends in Conceptual Representation: Challenges to Piaget's Theory?* (pp. 73–86). Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
- Rusanivs'kyi, V. M. (2007). Hramatychna katehoriia. In V. M. Rusanivs'kyi (Ed.), *Ukraïns'ka mova: Entsyklopediia* (pp. 119–120). Kyiv: Ukraïns'ka entsyklopediia im. M. P. Bazhana (in Ukrainian).
- Selivanova, E. A. (2014). Kategorialnaia informatsiia kak kliuch enigmaticheskogo diskursa krossvordov. *Movoznavchyi Visnyk*, 18, 153–161. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mv_2014_18_27 (in Russian).
- Stasiuk, T. V. (2019). *Terminolohiia novitnykh tekhnolohii: Lnhvosotsiokohnityvnyi aspekt*. Dnipro: Zhurfond (in Ukrainian).
- Talmy, L. (1998). Otnoshenie grammatiki k poznaniu. *Vestnik Moskovskogo Universiteta. Serii: Filologiya*, 1, 91–115 (in Russian).
- Vinogradov, V. A. (1990). Taksonomiia. In V. N. Iartseva (Ed.), *Lingvisticheskii entsiklopedicheskii slovar'* (p. 504). Moscow: Sovetskaia entsiklopediia (in Russian).
- Vitgenshtein, L. (1994). *Filosofskie raboty* (Vol. 1: *Filosofskie issledovaniia (1953)*, pp. 165–409). Moscow: Gnozis (in Russian).

Received 01.10.2022

Iryna Kazymyrova, Candidate of Sciences in Philology,
Senior Researcher in the Department of Grammar and Scientific Terminology,
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevs'kyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: kazymyrovai@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6309-0363>

CATEGORIZATION OF THE LINGUISTIC CONCEPTUAL SPHERE: GENDER OF NOUNS

The article reveals the nature of such fundamental problems of cognitive linguistics as linguistic categorization. The connection between the conceptualization and categorization processes as mental procedures of obtaining, processing, storing and reproducing information is shown. It is emphasized that hierarchical relations are objectified, particularly in dictionaries of linguistic terms. The formation of grammatical categories is qualified as secondary categorization. The development of nominations for the designation of the grammatical gender category in the Ukrainian language and, accordingly, the peculiarities of categorization of this class of words has been reproduced. It is noted that a linguistic term can be represented as an element of a system in which hierarchical relations are fixed. The main types of hierarchical relations between linguistic concepts are generic (hyper-hyponymous) and partitive (part and whole) relations. These relations are quite stable and independent of the context. It is proved that the study of the evolution of the grammatical categories of the Ukrainian language, which is based on the fixation and analysis of terminological nominations from different times, makes it possible to highlight the peculiarities of the mental processes that accompany their formation and modern functioning.

Keywords: cognitive linguistics, categorization, linguistic term, grammatical gender category, historical terminology